

III РОЗДІЛ

ФІЛОСОФІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, ПСИХОЛОГІЯ

В.І. ВОЛОВИК

ПОЛІТИКА: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І ФОРМИ ПРОЯВУ

Дослідження феномена, що позначається поняттям “політика”, значно ускладнюється його неоднозначністю. Аналіз значень, в яких вживається це поняття, дозволяє зробити висновок про те, що частіше за все воно тяжіє або до звуженого тлумачення його, обмежуючись лише наукою, певною сферою свідомості, або ж до більш широкого, включаючи як духовну, так і матеріальну діяльність.

Так, наприклад, автори “Философского энциклопедического словаря” вже кілька років після розвалу СРСР стверджують, що політика “відповідно до Платона і Аристотеля, єдина наука про суспільство і місто-державу (поліс). Зараз у вченні про державу під політикою розуміють науку про задачі та цілі держави і про засоби, які є в розпорядженні чи бувають необхідні для виконання цих цілей” [1, с.352]. Автори “Юридичної енциклопедії”, яка вийшла в Києві практично одночасно з раніше згаданим московським довідковим виданням, вважають, що політика є “система цілей і засобів їхнього досягнення тієї чи іншої держави у сфері внутрішнього і зовнішнього життя” [2, с.629]. З ними фактично солідаризуються автори “Нового тлумачного словника української мови” [3, с.776-777].

Говорячи про прибічників більш широкого тлумачення поняття, що ми розглядаємо, а їх, слід визнати, переважна більшість, зауважимо, що серед них також немає єдності в розумінні його змісту. Дослідники, що аналізують поняття “політика”, виділяють ряд підходів у його використанні. Зокрема, В.М. Бебик звертає увагу на те, що воно застосовується для “позначення певної області людської діяльності і спрямованості або способу суспільної діяльності. У першому випадку політика розглядається крізь призму участі в державному управлінні, тобто як вид практичної діяльності, який може бути спрямований на досягнення або розширення такої участі або здійснення впливу на процеси державного управління (державну владу). У другому – політика розглядається як спрямування діяльності суспільних інститутів або окремих осіб, що реалізують певні політичні цілі” [4, с.3].

Як бачимо, говорячи про перший випадок, цей автор зосереджує увагу на тому, що політика є діяльність, пов’язана з державним управлінням. Однак цю точку зору поділяють не всі. Так, наприклад, російський політолог О.С. Панарін у своєму підручнику прагне тлумачити поняття, яке нас цікавить, значно ширше, вважаючи, що політика є “форма ризикової діяльності, у ході якої учасники сперечаються один з одним про можливість визначити характер і поведінку влади” [5, с.3]. Якщо В.М. Бебик пов’яже діяльність із цілком певною владою – державною, то О.С. Панарін – зі всякою владою, владою взагалі. Внаслідок цього феномен політики позбавляється притаманних йому просторово-часових характеристик. Адже в такому випадку ми нічого не можемо сказати про те, коли він виник, за яких обставин, чим характеризувалося соціальне буття, які причинно-наслідкові зв’язки були задіяні під час його становлення, які фактори були включені.

Насправді, якщо розглядати владу як здатність і можливість реалізовувати свою волю, впливати бажаним для суб’єкта на вчинки та поведінку інших людей з допомогою тих чи інших засобів (авторитет, право, гроші, ідеї, насильство тощо), то слід визнати, що вона існувала задовго до появи держави і державної влади. До того ж, наприклад, полювання як один із основних стародавніх видів людської діяльності, що забезпечує задоволення найнагальніших вітальних потреб, а з ним і існування наших далеких пращурів, також був пов’язаний з ризиком. І до того ж з немалим. Однак жоден з більш-менш солідних дослідників не наважиться вести розмову про будь-яку політику в первісній общині. Певні прояви влади мають місце в сім’ї, трудовому колективі, установі, навчальному закладі. І тут влада може виборюватися суб’єктами, які зовсім позбавлені її або ж мають її вкрай недостатньо, часом навіть із ризиком

для себе, свого добробуту, спокою. Але стверджувати, що це слід віднести до політики, теж навряд чи було б правомірним. До того ж О.С. Панарін далі робить суттєве уточнення, справедливо зазначаючи, що “політика пов’язана з появою публічної влади, яка відрізняється від «природної» статівікової ієрархії примітивних суспільств; тут зв’язки по крові замінюються функціонально-управлінськими зв’язками. У цій якості політика є універсальною ознакою будь-якого організованого суспільства, яке позбулося племінних чвар і анархії та координує свої зусилля, передаючи управлінські функції єдиному центру, який стоїть над ними” [5, с.26].

Публічна влада на перших етапах свого становлення, як відомо, формувалась разом із виникненням майнової нерівності, класового поділу суспільства, обумовлених виділенням особливих груп озброєних людей, необхідних для захисту інтересів економічно пануючих класів, з яких поступово склалися й росли армія, поліція, тюрми, тобто апарат примусу як незмінний атрибут будь-якої держави. Таким чином, звідси логічно випливає висновок, що політика пов’язана з появою держави. При цьому слід мати на увазі, що цей зв’язок, який виник на певній стадії історичного розвитку суспільства як його внутрішній зв’язок, носить суттєвий характер, оскільки визначає якісну характеристику конкретного соціального організму на всіх наступних етапах його існування. З необхідністю повторюючись на кожному з них, він набув характеру стійкого. Інакше кажучи, ми маємо всі підстави розглядати зв’язок політики та держави в якості однієї із закономірностей розвитку будь-якого суспільства.

Зазначена обставина дозволяє з достатньо повною визначеністю вважати, що обґрунтована закономірність дає нам ключ для того, щоб відімкнути двері, які ведуть до таємниці сутності явища, що позначається поняттям “політика”. Вона дає нам змогу визнати існування нерозривного зв’язку політичної діяльності з державою, з усією системою її інститутів. Говорити ж про політику в іншому значенні, маючи на увазі діяльність, обмежену рамками будь-якої соціальної групи, певного трудового колективу, установи, навчального закладу тощо, можна лише умовно. Тут не можна не погодитись з В.І. Леніним, який підкреслював, що до сфери політики відноситься перш за все “участь у справах держави, напрям держави, визначення форм, задач, змісту діяльності держави” [6, с.325-326]. До того ж саме на це вказує і значення грецького терміна *politike* – державна діяльність, від якого скоріше за все і веде свій початок поняття, що нас цікавить [7, с.750].

Як відзначалося раніше, виникнення держави обумовлене класовим поділом суспільства. Цей же фактор, безумовно, детермінував і становлення феномена політики як певного особливого виду діяльності, що ним займалися представники перш за все економічно пануючого класу, які здійснювали державне будівництво, виходячи з класових інтересів й існуючих на той період розвитку суспільства можливостей. Класові відносини і сьогодні значною (якщо не визначальною!) мірою обумовлюють характер політики. Але, думається, що навряд чи можна цілком погодитись з тлумаченням політики авторами такого авторитетного в радянський період нашої історії “Філософського словаря”, які вважали, що політика – це “діяльність, пов’язана з відносинами між класами, націями й інш. соціальними групами, ядром якої є завоювання, утримання і використання державної влади” [8, с.286]. Аналогічне тлумачення політики було притаманне й іншим довідковим виданням [9].

А погоджуватись із ними не слід, оскільки не зовсім правильно обмежувати сферу політики лише відносинами між класами або іншими соціальними групами, тим самим штучно звужуючи й коло суб’єктів політичної діяльності. Ця сфера, як нам уявляється, значно ширша. Вона охоплює відносини не лише між соціальними групами, а й між цілими державами, державними інститутами, партіями, а також окремими особистостями, які виступають у якості суб’єктів політичної діяльності, суб’єктів політики.

Сукупність цих відносин й утворює зміст політики. Остання в такий спосіб виступає в якості особливого виду діяльності, змістом якої є певне ставлення суб’єкта до існуючої системи державної влади, її спрямованості в тій чи іншій сфері життєдіяльності суспільства, що проявляються в різних формах, сприяючи збереженню або зміні державного устрою.

Зазначена дефініція, на наш погляд, найбільш адекватно та повно відбиває сутність розглянутого феномена, складність змісту, охоплюючи величезну різноманітність форм його прояву. Останні, до речі, можна класифікувати за цілою низкою підвалин.

По-перше, правомірно говорити про політику конкретного суб'єкта, маючи на увазі політичну діяльність того або іншого політика, класу, більш дрібної соціальної групи, партії, іншої громадської організації, держави в цілому.

По-друге, у залежності від спрямованості політичної діяльності суб'єкта на вирішення завдань, що знаходяться в межах певного суспільства, яка обмежена стосунками із суб'єктами, що входять у його політичну систему, або ж такими, що перебувають за межами суспільства, належать до інших політичних систем, розрізняються внутрішня та зовнішня політика.

По-третє, у залежності від об'єкта, на який спрямована політична діяльність, виділяється економічна, соціальна, культурна, технічна, аграрна політика, політика в галузі торгівлі, побутового обслуговування, комунального господарства, освіти, науки і культури, гендерна, екологічна, національна, регіональна, оборонна, кадрова політика, політика в ставленні до релігії та церкви тощо. Інакше кажучи, у цьому випадку мова йде про все різноманіття інститутів і проблем, від яких так чи інакше залежить життєдіяльність суспільства, співгромадян тієї чи іншої держави або ж окремих соціальних груп.

Кожен із зазначених об'єктів представляє певну сторону життєдіяльності конкретного соціального організму і, як один із елементів єдиної системи, перебуває у взаємозв'язку з іншими. А недоліки, вади, помилки в політиці на будь-якій ділянці рано чи пізно позначаються на інших і на розвитку соціального організму загалом.

Переважна увага до оборонної політики, гонка озброєння в колишньому СРСР вели до перекосів у економічній політиці, стримували розвиток галузей народного господарства, які виробляли продукцію, конче потрібну для задоволення зростаючих потреб широких верств населення, гальмували розвиток соціальної сфери радянського суспільства, закріплювали формування залишкового принципу фінансування освіти, науки та культури, що, у свою чергу, сприяло формуванню в значної частини громадян підвищено критичного ставлення до існуючого державного устрою, його можливостей. Останнє підсилювалось перекосами в національній, кадровій політиці, що, нарешті, і призвело до руйнації Радянського Союзу.

По-четверте, у залежності від відповідності чи, навпаки, невідповідності політики потребам поступального розвитку суспільства і держави, слід розрізнити прогресивну, консервативну та реакційну політику. Якщо прогресивна політика націлена на задоволення потреб поступального розвитку суспільства, що сформувались на певному етапі його історії, удосконалення державної системи в цілому й окремих його інститутів, то консервативна – на консервування форм державного устрою, що склалися, відмову від будь-якої їхньої зміни, що, у кінцевому рахунку, веде до стримування розвитку суспільства, його гальмування. Реакційна ж політика базується на опорі всяким прогресивним перетворенням у галузі державного устрою, прагненні зробити більш жорстким існуючий політичний режим, позбавити сили прогресу досягнутих завоювань. Свій прояв реакційна політика знаходить у боротьбі проти революційних, демократичних, національно-визвольних рухів, обмеженні демократичних прав і свобод, масовому терорі та насильстві, расовій і національній дискримінації, в агресивній зовнішній політиці. Крайньою формою реакційної політики є фашизм, який спирається на відвертий шовінізм і расизм та націлений на встановлення терористичної диктатури шовіністичних агресивних сил.

Слід зауважити, що прогресивна, консервативна або реакційна політика не існує в рафінованому, чистому вигляді. Будь-який суб'єкт, що здійснює політичну діяльність – монарх, президент, депутат парламенту чи фракції, прем'єр, партія, врешті-решт відкрито чи приховано відбивають інтереси свого класу, певної соціальної групи. Вони додержуються прогресивної політики до тих пір, поки інтереси їхнього класу, соціальної групи, а відповідно, як правило, їхні особисті інтереси співпадають з потребами поступального розвитку суспільства. І, як тільки виникає розходження вказаних інтересів і потреб, змінюється й характер політики, що починає трансформуватися з прогресивної в консервативну, а іноді й у відкрито реакційну. Найбільш яскравим прикладом такого роду трансформації є політика Насера. На етапі боротьби за незалежність Єгипту інтереси молодих представників національної буржуазії, що входили до його партії, повністю співпадали з потребами поступального розвитку єгипетського суспільства і прогресивний характер її не викликав сумнівів ні в кого з представників найрадикальнішого крила міжнародного лівого руху, включаючи комуністів. Однак після завоювання

влади ця політика зазнала суттєвих змін, рухаючись у бік консервативності, а на певному етапі стаючи навіть реакційною, наносячи удари по своїх недавніх союзниках, представниках лівих рухів, що виступали за подальше проведення радикальних реформ, що вже не відповідає інтересам національної буржуазії.

Від такого роду змін політики як з боку президента, прем'єра, очолюваного ним кабінету міністрів, так і чисельних партій не застраховано і наше українське суспільство, що перебуває на етапі своєї трансформації. Про це не слід забувати представникам сил прогресу, всім, хто дійсно зацікавлений у поступальному розвитку України, що стала на шлях незалежності, всіляко сприяючи становленню громадянського суспільства, яке й повинно гарантувати оптимальний розвиток політики.

По-п'яте, у залежності від ступеня інтенсивності політичної діяльності суб'єкта слід розрізняти активну та пасивну політику. Негативні наслідки для розвитку суспільства можуть мати як затягування назрілих перетворень у системі державного устрою, так і зайва поспішність у здійсненні перетворень тієї системи, форсування змін, до того ж під час непередбачених.

Сьогодні ні в кого вже не викликає сумнівів той факт, що радянське суспільство на час приходу до керівництва Горбачова потребувало серйозних і суттєвих змін. Однак відсутність об'єктивного та глибокого аналізу стану соціального організму, ігнорування закономірностей його розвитку, серед яких було чимало й таких, що залишилися й по сьогодні для тодішнього непомірно амбіційного керівництва таємницею за сімома печатками, прагнення до демонтажу системи державної влади, що склалася, без чіткого бачення нових форм, які повинні прийти їм на зміну, забезпечуючи дійсне оновлення суспільства, призвели до розвалу країни.

Очевидною є й та обставина, що політична еліта України, яка активно закликала до незалежності країни, після проголошення юридичного акту Верховною Радою виявилася не готовою до боротьби за досягнення фактичної незалежності ані в теоретичному плані, ані практично. Цим значною мірою пояснюється те, що багато з нагальних проблем суспільного розвитку непомірно довго чекають свого розв'язання, ховаючись за шелестінням газетних сторінок і дивуючими світ спектаклями, спринтерських забігів керівних кадрів, що час від часу демонструються на телеекранах, в яких відбивається перманентна боротьба за мало зрозумілу і, м'яко кажучи, мало любиму більшістю наших співгромадян владу. Для того, щоб виправити це становище, нам усім і, перш за все, тим, хто претендує на лідерство в суспільстві, на високі державні посади, треба спокійно розібратися в тому, хто ми насправді, куди маємо йти, яке суспільство хочемо будувати, яка наша національна ідея, наш соціальний ідеал, бажана мета і, визначивши форми, методи та засоби її досягнення, терпляче вчитися її досягненню. Інакше кажучи, ми маємо пройти школу незалежності та інститут демократії. То ж у добру путь і хай нам щастить.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1998.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред. кол. Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998.
3. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. – К.: Ахоніт, 2001. – Т. 2.
4. Бебик В.М. Політичний маркетинг і менеджмент: Монографія. –К.: МАУП, 1996.
5. Панарин А.С. Политология: Учебник. – М.: "Проспект", 1997.
6. Ленін В.І. План статті "До питання про роль держави" // Повне зібр. тв. – Т. 33.
7. Словник іноземних слів: 23000 слів та слововживань / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000.
8. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981.
9. Див.: Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – С. 1044; Політичний словник / За ред. В.К. Врублевського, А.В. Кудрицького, В.М. Мазура, А.В. Меловицького. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1982. – С. 450; Краткий политический словарь / Абаренков В.П., Аверкин А.Г., Агешин Ю.А. и др. / Сост. и общ. ред. Л.А. О니кова, Н.В. Шишлина. – 4-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1987. – С. 343.